

KREDİT RESURLARININ FORMALAŞMASI SİYASƏTİ VƏ ONA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Dissertant P.H.İdrisli

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Açar sözlər: *kredit, maliyyə, bank, likvidlik, inteqrasiya, risk, bazar.*

Qloballaşma şəraitində müasir iqtisadiyyatın əsasını qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərən bir sıra maliyyə və kredit qurumları təşkil edir. Beynəlxalq amillərin təsiri kontekstində maliyyə sistemi fərqli xüsusiyyətləri ilə özünü biruzə verir. Bu baxımdan dövlətin pul sistemlərinin təşkilində öz təsirini qorumaq qabiliyyətinin saxlanması xüsusilə vacibdir. Çünki xarici kapitalın ölkəyə hərəkəti və kapitalın ölkədən çıxması, investolar üçün gəlirlə birlikdə müəyyən problemlər də yaradır [3, s.87]. Xüsusilə milli pul sistemi xarici risklərin təsirinə məruz qaldığından maliyyə infrastrukturunda təhlükəli vəziyyətlər müşahidə edilə bilər.

Milli maliyyə sisteminin dünya maliyyə sferasına inteqrasiyasının əsas elementi onun liberallaşdırılması ilə xarakterizə olunur. Belə şərtlərlə, ölkələr arasında qısa müddətli kapital axınları çox vaxt dövlətlərin strateji hədəfini yerinə yetirmək üçün bir strategiya kimi çıxış edir. Ona görə də maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olan bank sektorunun likvidliyini qorumaq və sistem baxımından əhəmiyyətli bankların iflasının qarşısını almaq başlıca hədəflərdən hesab edilir. Bu zaman bankların resurs bazasının yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankların resurs bazasının yaradılması onların bazar mövqeyini əks etdirən kəmiyyət göstəricisidir. Likvidlik və gəlirlilik nisbətləri isə bankların fəaliyyətini keyfiyyət baxımından xarakterizə edir, potensial müştərilər üçün bankların etibarlılığını və səmərəliliyini əks etdirir. Bu baxımdan səmərəli kredit siyasəti hesabına kredit resurslarının formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kredit siyasəti strategiya baxımından bütövlükdə kredit bazarında konkret bankın prioritetlərini, prinsiplərini və məqsədlərini, taktika baxımından isə kredit müqavilələrini, bunların aparılma qaydalarını, kredit prosesinin təşkilini həyata keçirən zaman öz məqsədlərinin reallaşması üçün bankın istifadə etdiyi maliyyə və digər alətləri özündə birləşdirir [1, s.62].

Kredit siyasəti bir tərəfdən kreditləşdirmə sisteminin, digər tərəfdən isə bank siyasətinin tərkib hissəsidir. Kredit siyasətinin formalaşması kreditləşdirmənin strateji məqsədlərinin müəyyən olunması ilə başlayır. Aydındır ki, kredit münasibətləri sahəsində bütün bankların məqsədi eyni-

dir—kredit əməliyyatlarından maksimal gəlir götürmək və kredit riskinin səviyyəsini aşağı salmaq. Bu, istənilən bankda kreditləşdirmənin ümumi və əsas məqsədidir.

Kreditləşdirmə sahəsində xüsusi məqsədlər seçilərkən, bank üçün aşağıdakılar mühüm əhəmiyyətə malikdir:

- qarşıdakı zaman kəsiyi üçün bankın ümumi məqsədlərinin müəyyən olunması;
- kredit bazarının adekvat təhlili;
- bankın resurs bazasının inkişaf perspektivlərinin aydınlığı;
- bankın kredit portfelinin keyfiyyətinin dəyərləndirilməsi və s.

Kredit siyasətinin əsas elementlərindən biri kreditləşdirmə prinsipləridir. Bunlara aşağıdakılar aiddir: qaytarmanın təciliyi, fərqlilik, məqsədyönlülük, təmin olunma və ödənişlilik.

Bu prinsiplərin məğzinin kifayət qədər məlum olduğuna baxmayaraq, bankların işi bunların hər birinin mahiyyətini müəyyən etməkdən ibarətdir, çünki ayrılıqda hər bir bank öz kredit siyasətini fərqli şəkildə qura bilər. Həm strategiya, həm də taktika baxımından.

Bundan başqa, strateji baxımdan kredit siyasəti potensial müştərilər, potensial biznes layihələri və təmin olunma qarşısında qoyulan konkret tələbləri müəyyən etməlidir. Başqa sözlə, kredit siyasətinin hər bir elementi üzrə kredit məhdudiyətləri dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir. Belə ki, bu məhdudiyətlər təminatmənin müxtəlif formalarının tətbiqi ilə bağlı müəyyən edilə bilər və s.

Müasir şəraitdə kredit siyasətində aşağıdakı amillər həlledici rol oynayır: bank xidmətləri bazarında tələb və təklifin nisbəti, eləcə də faiz dərəcələrinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər keçmişdə dövlət tənzimlənməsi birbaşa xarakter daşıyırdısa, indi əsasən dolaylı təsir metodlarından da istifadə olunur: rəsmi uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi, kommersiya banklarının fəaliyyətinin iqtisadi normativlərinin dəyişdirilməsi, məcburi rezervləşdirmənin normalarının müəyyən olunması, açıq bazarda valyuta və qiymətli kağızlarla əməliyyatların həyata keçirilməsi.

Bank təcrübəsində müəyyən faiz dərəcəsinə və onun səviyyəsinə təsir edən iki tip amil ayırd edirlər: ümumi və xüsusi amillər. Ümumi

amillər bütün banklar üçün eyni olan şərtləri müəyyən edir, obyektiv xarakter daşıyır və bankın fəaliyyətindən asılı deyillər. Ümumi amilləri ölkənin iqtisadi vəziyyətindən doğan ümumi iqtisadi amillərə və bilavasitə iqtisadiyyatın maliyyə-kredit bölməsinin vəziyyətindən doğan amillərə bölmək olar. Xüsusi amillər bankın bilavasitə öz işindən doğur.

Strateji baxımdan, banklar öz qarşılarında müştəriləri kredit ehtiyatları ilə optimal şəkildə təmin etmək vəzifəsi qoyurlar və bunun üçün aşağıdakı istiqamətlərdən istifadə edirlər:

- likvidlik nisbətini qorumaq üçün banklar öz vəsaitlərinin miqdarını artırmağa çalışır ki, bununla da banklar etibarlılığını nümayiş etdirməyi hədəfləyir;

- banklar aktiv əməliyyatlar həyata keçirmək və mənfəət əldə etmək üçün əlverişli mənbələr axtarır;

- likvidlik nisbətini və mənfəət səviyyəsini təmin etmək üçün banklar “ucuz” resurslarla - müddətli depozitlər və tələb üzrə vəsaitlərlə işləməyə üstünlük verir.

Bankların strategiyalarından biri də daha çox ödəmə qabiliyyətli müştərinin kredit resurslarına olan tələbatını ödəməyə üstünlük verməkdir. Bunun səbəbi hər kəsin kredit resursları ilə təmin edilməsinin mümkünsüzlüyüdür. Bu baxımdan kredit təşkilatları, digər bazar iştirakçıları ilə birlikdə yeni maliyyə xidmətlərinin yaradılmasını və ya mövcud olanların modernləşdirilməsini əhatə edən bir strategiya hazırlamağı əsas vəzifə olaraq müəyyənləşdirir [2, s.36]. Belə strategiya çərçivəsində, müəyyən bir proqramın həyata keçirilməsi və kreditlərin verilməsi üçün banklar tərəfindən müəyyən layihəyələr həyata keçirilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi və sosial amillərin maliyyə sferasına təsiri nəticəsində yeni yaradılan bankların mövcud bankların fəaliyyət göstərdiyi eyni məhsullarla eyni bazara nüfuz etməsi inkişaf etdirilir. Belə şərtlər daxilində yeni banklar, mövcud banklarla rəqabətə tab gətirmək üçün öz məhsullarını və texnologiyalarını daha səmərəli şəkildə təklif etmə mexanizmi üzərində çalışmalıdır.

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, global mühitin bank sektoruna təsiri kontekstində kredit resurslarının modelləşdirilməsi prosesi, ilk növbədə bankların öhdəliklərinin strukturunun optimalaşdırılmasına əsaslanır. Bu istiqamətdə bank balansının aktiv və passiv hissələrinin effektiv nisbətində nail olmaq və onu qorumaq prinsiplər olaraq vacibdir. Burada banklar, mənfəətli əmə-

liyyatlara cəlb olunmuş vəsaitlərin ödənişli əsaslarla yerləşdirilməsinin optimal nisbətində əməl etməlidirlər. Bu baxımdan, ödənişli əsasda cəlb olunan vəsaitlərin yerləşdirilmə nisbətində ölçüsü, bankın müştərilərinin hesablaşma və cari hesablarında nə qədər vəsaitin olmasından asılı olaraq artırıla bilər.

Bankların aktivlərinin və öhdəliklərinin optimal şəkildə idarə olunması bir-biri ilə əlaqəlidir və ümumiyyətlə bankın mənfəət nisbətində eyni dərəcədə təsir edir. Bankın öhdəliklərinin cəlb etmə müddəti baxımından ölçüsü və şərtləri müəyyən aktiv növlərinə uyğun olmalıdır. Bu qaydaya əməl edilmirsə, bu, bankın maliyyə sabitliyinin azalmasına səbəb olur. Banklar tərəfindən müştərinin qısamüddətli hesabında nəğd pulu varsa, həmin vəsaitlərin yalnız qısamüddətli kredit əməliyyatları üçün yönləndirilməsi arzu olunur.

Kredit əməliyyatları həyata keçirilərkən müştərilərlə danışıqların və müqavilələrin bağlanması əsasını kredit resurslarının alqı-satqısı təşkil edir. Kredit bazarındakı kredit resurslarının faiz dərəcəsi (qiyməti) bu məhsullara olan tələb və təklifdən asılı olaraq müəyyən edilir. Kredit bazarında tələb və təklifə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

- kredit resursları iqtisadiyyatın inkişafına dövrü olaraq ikiqat təsir göstərir-iqtisadiyyatın durğunluq mərhələsində kredit resurslarının qiyməti artır və əksinə, iqtisadi inkişafın bərpası zamanı qiymət aşağı düşür [4, s.79];

- inflyasiyanın sürəti artması, kredit resurslarının qiymətinin artmasına səbəb olur, inflyasiya sürəti azaldıqda isə faiz dərəcələri aşağı düşür;

-təcrübədə bankların yenidən maliyyələşdirmə dərəcələrini dəstəkləmək üçün bəzi hallarda mərkəzi bankların rəsmi dərəcələri kifayət qədər yüksək olaraq qalır;

-təsərrüfat subyektlərinin kredit resurslarına tələbi iqtisadiyyatın vəziyyətindən asılı olur və kredit resurslarının faiz dərəcələrini təsir edir, çünki onlara olan yüksək tələb sabit yüksək faiz dərəcələrini geridə qoyur.

Göstərilən meyarlar arasında makroiqtisadi sabitliyin elementləri bir-biri ilə əlaqəli və bir-birindən asılı olaraq maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında yer alır. Makroiqtisadi sabitliyin elementləri arasındakı asılılıq maliyyə bazarında sabitlik konsepsiyası kontekstində nəzərdən keçirilir. Bu isə iqtisadi və maliyyə dayanıqlığını şərtləndirən bir mexanizm kimi özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ataşov B.X. Maliyyə bazarları. Kooperasiya nəşriyyatı. Bakı: 2016. 456 s.
2. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahənin prioritetliyi, Bakı: 2009, 294 s.
3. Бураков Д.В. Управление цикличностью движения кредита. Монография. М.:Русайнс, 2015. 288 с.
4. Лаврушин. О.И. Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике. монография. М.: КноРус, 2016. 394 с.

Credit resources formation policy and factors affecting it

P.H.Idrisli

SUMMARY

Key words: *credit, finance, banking, liquidity, integration, risk, market.*

In the context of globalization, the country's financial system is exposed to external risks, creating uncertainty in financial markets. In this context, short-term capital flows between countries play a strategic role in achieving the strategic goal of states. In this regard, maintaining the liquidity of the banking sector and preventing the bankruptcy of important banks are among the main goals. The special attention paid to the creation of the resource base of banks is the basis for achieving positive results in this direction.

**Политика формирования кредитных ресурсов и факторы
влияющие на нее**

П.Г.Идрисли

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *кредит, финансы, банковское дело, ликвидность, интеграция, риск, рынок.*

В условиях глобализации финансовая система страны подвержена внешним рискам, что создает неопределенность на финансовых рынках. В этом контексте краткосрочные потоки капитала между странами играют стратегическую роль в достижении стратегической цели государств. В этой связи поддержание ликвидности в банковском секторе и предотвращение банкротства крупных банков являются одними из основных целей. Особое внимание, уделяемое созданию ресурсной базы банков, является основой для достижения положительных результатов в этом направлении.

UOT311.2ƏE336.717.6

ƏMƏYİN VƏ ƏMƏK HAQQININ UÇOTUNUN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

C.C.Allahverdiyeva, S.B.Haşimova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Açar sözlər: *əmək haqqı, mühasibat uçotu, statistik uçot, hesablər planı, sosial sığortaya ayırmalar, əmək məcəlesi.*

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsinə 2019-cu ilin 1 yanvarında edilmiş mühüm dəyişikliklərdən biri də əmək haqqından tutulan vergilərin və sosial sığorta haqlarının, eləcə də əmək haqqı fonduna nəzərən hesablanıb ödənilən sosial sığorta ayırmalarının dərəcələrinin və hesablanma bazasının dəyişdirilməsidir. Aydındır ki, bu dəyişikliklər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən muzzdlu işçilərə hesablanıb ödənilən əmək haqlarının reallığa uyğunlaşdırılması, yəni leqallaşdırılması məqsədilə həyata keçirilmişdir və əmək ödənişləri üzrə ümumi vergi yükünün azaldılması yolu ilə vergitutma bazasının leqallaşdırma hesabına genişləndirilməsini hədəfləyir. Fikimizcə, belə birdəyişiklik həm də başqa bir məsələni- son illər (2010-2018-ci illər) digər vergi növlərinin (əlavə dəyər vergisinin, aksizlərin və s.) “kölgəsində” qalmış mənfəətdən verginin həqiqi rolunun yenidən ortaya qoyulması və ölkə miqyasında istehsalə xərclərin dəqiq uçotunun aparılması tələbatını gündəmə gətirmişdir. Təbii ki, bu xərclər içərisində həm amortizasiya, həm material, həm də əmək ödənişi xərclərinin fəaliyyətin təyinatından asılı olaraq fərdi xüsusi çəkisi var və uçotun yenidən qurulmasında da bu əsas rol oynayır. Amma nəzərə alsaq ki, canlı əmək məsrəflərinin dəyişməsi digər nisbətən daha sürətlə gedir, deməli, əmək ödənişi üzrə xərclərin həm mühasibat, həm vergi, həm də statistik uçotunun bu dəyişiklikləri operativ şəkildə əks etdirməsi üçün onların dövrü olaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti təbii sayılmalıdır.

Hazırda əməyin və əmək haqqının uçotunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti kimi bu prosesin tam avtomatlaşdırılması çıxışdır. Belə ki, əmək məsrəflərinin və ödənişinin uçotunun mövcud qanunvericiliyə tam uyğun şəkildə qurulması və uçotun qanunvericilikdəki dəyişikliklər vaxtında və düzgün uyğunlaşdırılması onlarca (bəzən yüzlərcə və minlərcə) işçinin uçot obyektini kimi çıxış etdiyi müəssisələrdə işçilərlə hesablaşmaların (o cümlədən əmək haqqından vergi tutulmalarının, digər qanuni tutulmaların, xəstəlik vərəqələri üzrə müavinətin, məzuniyyət haqqının hesablanması) son dərəcə dəqiq aparılmasına şərait yaradır. Digər tərəfdən, belə uçot əmək resurslarından istifadə üzrə vergi, statistika və digər dövlət orqanlarına, o cümlədən müəs-

sisənin sahiblərinə (payçılara, səhmdarlara) lazımi informasiya özündə əks etdirən hesabatı münəzəm olaraq təqdim etməyə imkan verir.

Müəssisələr, əmək resurslarından istifadəyə, işçilərin əmək haqlarının onları əməyinin nəticələrinə uyğun olmasına, eləcə də əmək qanunveriliyinin qorunmasına ciddi nəzarəti təmin etmişdir. Eyni zamanda, əməyin uçotu elə qurulmalıdır ki, bu uçotun məlumatları əsasında işçilərin mükafatlandırılması ədalətli olsun. Bu isə əmək haqqının və mükafatların təşkil sistemi üçün ayrı-ayrı işçilərin fərdi işçi keyfiyyətlərinin nəzərə alınmasını təmin edən differensiallaşdırılmış metodlarından istifadəni tələb edir. Digər tərəfdən, həm əmək ödənişləri, həm də bu ödənişlərə nəzərən hesablanan sosial xarakterli ayırmalar tam və ya müəyyənləşdirilmiş normalar əsasında mənfəətin hesablanması zamanı gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilir ki, bu da bilavasitə əldə olunan gəlirlərin bölgüsünə təsir edir. Bütün bu qeyd olunanlar hər bir müəssisədə əmək ödənişlərinin (əsas və əlavə əmək haqqının, mükafatın, məzuniyyət haqqının, işdən çıxma ilə bağlı ödənişlərin və s.) eləcə də sosial ayırmaların dəqiq analitik, sub və sintetik uçotunun qurulmasını zəruri edir.

Praktiki ümumiləşdirmələr deməyə əsas verir ki, yeni hesablər planındakı

tərtibi müəssisənin işçi heyəti ilə bütün əməliyyatlarına (işçilərin müəssisənin təsisçiləri və ya səhmdarları kimi mənfəətdən pay və ya dividend alması üzrə hesablaşmalar istisna olmaqla) operativ və sonradan nəzarəti təmin etməyə imkan verir və əsas məsələ müəssisənin uçot siyasətində bunun öz düzgün əksini tapmasıdır. Bununla bərabər, təcrübədə elə hallar ortaya çıxır ki, onların həm mühasibat, həm vergi və həm də statistik uçot üçün əlverişli şəkildə uçotda əks etdirilməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Məsələn, mühasibat uçotunda işçi əlverişli şəkildə uçotda əks etdirilməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Məsələn, mühasibat uçotunda işçi heyətinə bütün ödənişlər istehlak vəsaitləri kimi əmək ödənişinə aid edilərək yuxarıda qeyd olunan sintetik və subhesablarda əks etdirilir. Lakin statistik uçotdakı “əmək haqqı fondu” anlayışı tam fərqlidir və onun məbləğini tapmaq üçün işçi heyətinə ödənişlərindən payçıları və ya səhm-

darıdırsa (səhmdar cəmiyyətlərdə), onda onlara paya və səhmə görə ödənilən məbləğlər əmək haqqı fonduna aid edilmir, amma mühasibat uçotunda bunlar 533 sayılı “Əməyin ödənişi üzrə işçi heyatinə olan borc” əks olunur. Bu da onu göstərir ki, 533 sayılı sintetik hesabın tərkində ayrı-ayrı ödəniş növləri üçün subhesabların açılmasına zərurət var (məsələn borc”, “Mükafatlar”, “Dividentlər”, “Əlavə əmək haqqı”, “Məzuniyyət haqqı” və s.)

Əməyin ödənişinin uçotunda mühüm məqamlarından biri də əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi zamanı müavinətin tam məbləğdə sosial sığorta haqları hesabına deyil, xəstəliyin ilk 14 günü müəssisənin öz vəsaitləri hesabına, sonrakı günlər üçün isə sosial sığorta haqları hesabına ödənilməsi üzrə qanunvericiliyin tələblərinin uyğun şəkildə uçotda düzgün əks etdirilməsidir.

Daha bir məsələ müəssisələrdə çalışan işçilərin hansı müqavilə formasına əsasən işə cəlb olunmaları ilə bağlıdır. Belə ki, əmək müqaviləsi ilə çalışanlara əmək haqqının bütün növləri (əsas və əlavə haqqı, mükafatlar və s.), eləcə də sosial sığorta ayırmaları hesablanırsa və qanunvericiliyə uyğun qaydada gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilirsə, mülki- hüquqi müqavilə əsasında işləyənlərə yalnız işin yerinə yetirilməsinə görə həmin müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş haqq hesablanıb ödənilir və məsrəflərə aid edilir. Bu hallardan neft sektoruna aid olmayan qeyri-büdcə müəssisəsi tərəfindən hansının seçilməsi Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinə edilən və 1 yanvar 2019-cu ildən qüvvəyə minən dəyişikliklərdən sonra maraqlı müzakirə mövzusunə çevrilir. Eyni zamanda müəssisənin seçilmədən asılı olaraq əməliyyatların mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilməsi məsələsi meydana gəlir. Belə ki, yeni qaydalara uyğun şəkildə və yeni hesablar planınınin tərtibi nəzərə alınmaqla bu məsələnin mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilməsi müzakirə mövzudur.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, 19 sayılı Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartındakı aşıqlamalardan görüldüyü kimi, müəssisənin özündə muzzla çalışan payçı və ya səhmdarlara dividentlərin əks etdirilməsi nəzərdə tutulmur. Amma, digər tərəfdən, müəssisənin:

a) Öz işçilərinə dividentlərin hesablanması zamanı:

Debet 344” Elan edilmiş dividentlər” hesabına;

Kredit 533 “ Əməyin ödənişi üzrə işçi heyatinə olan borc”;

Subhesab “Dividentlər üzrə borc” ;

b) Digər payçılara (səhmdarlara) divident hesablanan zaman isə:

Debet 344”Elan edilmiş dividentlər” hesabı;

Kredit 534” Dividentlərin ödənilməsi üzrə təsisçilərə kreditor borcları” hesabı kimi mühasibat yazışları verilə bilər.

Təbidir ki, yeni qaydalaram və yeni hesablar planınınin tərtibi ilə bağlı sosial sığorta ayırmalarının və öhdəliklərinin uçotunda da müvafiq dəyişikliklər baş verir.

Yeni qaydalara və hesablar planına görə:

a) Sosial sığorta ayırmaları hesablandıqda:

Debet-məsrəfləri uçota alan hesablar (202-2;203-3 ;711-2;721-2);

Kredit- sığorta və təminat üzrə öhdəliklərin uçota alan 522 sayılı hesab;

b) əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirildiyi dövrün ilk 14 günü üçün müavinət hesablanan zaman:

Debet- məsrəflərin uçota alan hesablar (202-2; 203-2;711 -3;721 -2);

Kredit- əməyin ödənişi üzrə işçi heyatinə borcu alan 533 sayılı hesab;

c) hesablanmış sosial sığorta ayırmaları müvafiq dövlət orqanına köçürüldükdə:

Debet-522 sayılı hesab;

Kredit-223 sayılı “Hesablaşma hesabı”;

d) hesablanmış işçiyə bankdakı hesablaşma hesabından köçürüldükdə:

Debet- 533 sayılı hesab;

Kredit- 223 sayılı hesab kimi mühasibat yazışları verilir.

Bu baxımdan, əvvəlki praktikadan fərqli olaraq, yeni qaydalarda məsrəflər əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi ilk 14 günü üçün ödənilən müavinətin məbləği qədər artır ki, bu da müəyyən dövrlərdə müəssisənin mənfəətinin azalmasına səbəb olur.

Göründüyü kimi, bu xərclərin uçotunun ayrıca aparılması onlar üzərində nəzarətin gücləndirilməsinə imkanlar yaradır.

37 sayılı “İşçilərin mükafatlandırılması” adlı Milli Mühasibat Uçotu Standartında nəzərdə tutulan yaşa görə əmək qabiliyyətinin başa çatması ilə əlaqədar pensiyaya çıxan şəxslərə müəyyən birdəfəlik ödəmələrin mühasibat uçotunda dəqiq əks etdirilməsi ilə bağlıdır. Əgər müəssisənin uçot siyasətində belə birdəfəlik ödəmələrin (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə əmək ödənişi üzrə bütün xərclərin gəlirlərdən çıxılan xərclərə aid edilməsi belə birdəfəlik ödəmələrin qeyri - neft sektorunda gəlir vergisindən azad olunan əmək ödənişlərinin məb-

ləğinin 8000 manatdak qaldırıldığı şəraitdə artacağı söyləməyə əsas verir) xərclərə hansı formada aid edilməsi nəzərdə tutulmamışdırsa, onda du ödəmələr baş verdiyi dövrdə məsrəflərə daxil oınunacaqdır. Bu isə mənfəətin planlaşdırılmasında bir ödəmələrin xərclərə bərabər məbləğlərə aid oınunması tmin etmək məqsədilə müəssisənin üçot siyasətində xüsusi ehtiyatın yaradılmasının nəzərdə tutulması məsələsi ilə müəssisənin oıardı. Belə ehtiyatın orta aylıq əmək haqqına görə faizlə müəyyənləşdirilərək il ərzində pensiya yaşma çatacaq işçilərin sayından asılı oıaraq formalaşdırılması bir üsul kimi seçilə bilər. Bu məbləğlər:

a) məsrəflərə aid edildikdə:

Debet 202-2; 203-2; 711-2; 721-2 saylı hesablar;

Kredit 511 saylı “İşdən azadolma ilə bağlı qısamüddətli müavinətlər və öhdəliklər” hesabı;

b) işdən azad olunan şəxslərə hesablandıqda:

Debet 511 saylı hesab;

Kredit 533 saylı hesab;

c) İlin sonunda istifadə olunmamış məbləğ mənfəətə silinməklə;

Debet 511 saylı hesab;

Kredit 801 saylı “Ümumi mənfəət” hesabı kimi mühasibat yazılışları verilə bilər.

Qeyd olunduğu kimi, 1 yanvar 2019-cuıldən neft sektoruna aid oımayan kommetsiya müəssisələrində əmək müqaviləsi ilə çalışanlara hesablanan əsas və əlavə əmək haqqı, mükafatlar və digər əmək ödənişləri (əzamiyyə haqqı mövcud normalar əsasında), eləcə də ödənişlərin məbləğinin 15%-i qədər sosial sığorta ,0,5% -i qədər işsizlik sığortası haqqı gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilir.

Mülki -hüquqi müqavilə əsasında həmin məbləği gəlirdən çıxılan xərclərə daxil oınunur. Yəni eyni işi iki müxtəlif müqavilə ilə çalışan 2 şəxs yerinə yetirdikdə, onlarıdan biricisinə hesablanmış əmək haqqından başqa, 200 manatdan yuxarı məbləğlər üzrə(200 manatadək 22%-i) 15,5 % sosial ayırmalar da ödəniləlidir . Bu halda

həmin ayırmaların məbləğinin 20 %-i qədər mənfəətdən vergi azalır, bunun da leqallaşma üçün kifayət edəcəyi mübahisəlidir. Amma nəzərə alsaq ki, 8000 manatadək əmək haqqı 14

%-lik (2500 manatdan yuxarı əmək haqqı üzrə 25%- lik) gəlir vergisindən də azad olunur, deməli, əmək müqaviləsi ilə çalışanlar üzrə (mülki müqavilə ilə işləyənlərə nisbətən) qeyri-neft kommetsiya müəssisələri təqribən əmək haqqı məbləğinin 17,1 %-i (14%+15,5x 20%) qədər vəsaitə qənaət etmiş olurlar. Bunu nəzərə alaraq, qeyd edilən müqavilələr üzrə əmək ödənişlərinin ayrıca üçotunun aparılması və bunun üçün 533 saylı sintetik hesabın tərkibində 2 ayrıca subhesabın (“Əmək müqaviləsi ilə çalışanlara əmək haqqı üzrə borc” və “Mülki- hüquqi müqavilələrlə işləyənlərə əmək ödənişləri üzrə borc”) açılması məqsədəuyğun olardı.Lakin bir sıra iqtisadşu mühasiblər mülki- hüquqi müqavilələr əsasında işləyənlərin aldıqları əmək ödənişlərinin: a) Hesablanması zamanı:

Debet-məsrəfləri uçota alan hesablar (202-3; 203-3; 711-3; 721-3);

Kredit- 538 saylı “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesab; b) Ödənişi zamanı isə:

Debet- 538 saylı hesab;

Kredit- 223 saylı “Hesablaşma hesabı” kimi mühasibat yazılışlarının verilməsinə daha düzgün sayırlar.

Göründüyü kimi, bu halda ödənişin xarakteri əmək ödənişindən kənar fiziki şəxsin xidmətinin haqqının ödənilməsi formasına keçir. Təbii ki, bu, nəzəri baxımdan müzakirə doğura bilər bir haldır, çünki bir tərəfdən, hansısa bir şəxs öz əməyini sərf edərək müəyyən işi yerinə yetirir və bunun müqabilində öz haqqını (əməyinin haqqını və ya əmək haqqını) alır, amma digər tərəfdən, onun yerinə yetirdiyi işin haqqı müstəqil vergi ödəyicisi olan şəxsin hansısa hüquqi şəxsə müqavilə əsasında göstərdiyi xidmətin dəyəridir (haqqıdır). Bunları nəzərə alaraq, mülki hüquqi müqavilə əsasında yerinə yetirilən və mütəmadi xarakter daşıyan işlərdə çalışanlara ödənilən vəsaitin əmək ödənişi kimi 533 saylı sintetik hesabın müvafiq subhesabında əks etdirilməklə onun əmək müqaviləsi ilə işləyənlərin əmək ödənişinə uyğun şəkildə vergi və sosial ayırmalara cəlb edilməsi, fikrimizcə, mqsədə uyğun olardı.Mülki hüquqi müqavilələr əsasında tək-tək hallar əsasında yerinə **yetirilən işlərinə görə ödənişlər üçün** isə mövcud praktikanın saxlanması düzgün olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinə dəyişikliklər, Bakı 2019.
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, Bakı 2019.
3. Mİİİİ Mühasibat Uçotu Standartları, Bakı 2005
4. Mühasibat uçotunun hesablar planı və tətbiqə dair təlimat, Bakı, 2007.

5. Q.Ə.Abbasov."Mühasibat uçotu",Bakı,2017

6. 6.S.M.Səbzəliyev.V.M.Quliyev,"İdarəetmə uçotu",Bakı
2014.

SUMMARY

Keywords: *wage accounting , statistical accounting , accounts plan , employee accounts , social insurance, labour code*

The thesis outlines scientific approaches to the current status and improvement of labor and wage records. Thus , the influence of legal reforms in accounting , tax , labor , social insurance and other fields in the Republic of Azerbaijan on recent experience in accounting of labor remunerations has been studied and comparisons have been made .

The method of generating and recording the inventory of resources for the first 14 days of the temporary loss of ability to work has been proposed in which it is necessary to predict the cost of labor as an expense item in the form of profits and in particular planning .

At present, a separate sub-account for these dividends has been suggested to be opened in the relevant synthetic account to distinguish the calculated and paid dividends to the employees , who are paying their wages and contributions to the enterprise based on the new accounting plans developed in accordance with the requirements of National Accounting Standards .

At the same time , businesses have examined labor accounting records as well as tax and statistical records , and the methodological approach based on different aspects of their information.

The thesis emphasizes the necessity of adequate reflection of the amendments to the Labor Code and the Tax Code of the Republic of Azerbaijan .